

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti

**6102.01 – “Yeniyyət və uşaq psixologiyası” ixtisası üzrə
fəlsəfə doktoru proqramı əsasında doktorluq imtahanı üçün**

PROQRAM

Bakı Dövlət Universiteti Sosial elmlər və
psixologiya fakültəsinin Elmi Şurasının
qərarı ilə tövsiyyə edilmişdir
(02 oktyabr 2012-ci il 1 sayılı protokol)

Bakı-2012

Tərtib edən: dosent, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Mirələm Vəliyev

Elmi redaktor: AMEA-nın müxbir üzvi, professor
psixologiya elmləri doktoru Bəxtiyar Əliyev

Rəyçilər:

- dosent, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sevinc Quliyeva

- dosent əvəzi, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azər Mustafayev

- dosent, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Ceyhun Alıyev

I BÖLMƏ UŞAQ PSIXOLOGİYASININ ÜMUMİ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Mövzu 1. Uşaq psixologiyasının mövzusu və vəzifələri

Uşaq psixologiyası yaş psixologiyasının mühüm bölməsi olaraq uşağın psixi inkişafının faktlarını və qanunauyğunluqlarını ontogenezdə öyrənir. İnsanın, o cümlədən uşağın psixikasının ontogenezi inkişafının dinamikası, şəraiti və hərəkətverici səbəbləri. Uşağın psixi inkişafının dövrlərə bölünməsi haqqında fərqli baxışların şərhə.

Uşaq psixologiyasının bölmələri. Uşaq psixologiyasının başqa elmlərlə əlaqəsi. Uşaq psixologiyasının ümumi, inkişaf və yaş psixologiyası, pedaqoji psixologiya, yaş fiziologiyası, məktəbəqədər pedaqogika üçün əhəmiyyəti.

Müasir uşaq psixologiyasının qarşısında duran elmi-nəzəri və əməli-praktik vəzifələri.

Mövzu 2. Uşaq psixologiyasının qısa inkişaf tarixi

Uşaq psixologiyasının XIX əsrin sonlarına yaxın müstəqil elm kimi meydana gəlməsi. Uşaq üzərində aparılan ilk sistemik müşahidələr. C.Darvin, A.Ten, V.Preyer və başqalarının uşaqlar üzərindəki apardıqları müşahidələrin, onun nəticələrinin qeyd olunmasının uşaq psixologiyasının inkişafında rolu. Uşaq dövrü haqqında əsas nəzəriyyələr.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində uşaq psixologiyasının Amerika və Avropa ölkələrində inkişaf vəziyyəti (V.Ştern, A.Bine, K.Büler, Stenli Xoll və başqalarının fikirlərinin təhlili)

Avropa və Amerika alimlərindən J.Piaje, A.Vallon, R.Zozzo, C.Bruner və başqalarının tədqiqatları.

Rusiyada uşaq psixologiyasının inkişafı. İlk olaraq İ.M.Seçenovun, V.M.Bexteryevin, N.M.Şelivanovun psixofizioloji tədqiqatları.

Görkəmli rus psixoloqları L.S.Vıqotskinin, P.P.Blonskinin, A.N.Leontyevin, D.B.Elkoninin, D.A.Lyublinskayanın, M.İ.Lisinin, V.S.Muxinanın, F.O.Smirnovanın və başqalarının uşaq psixologiyası sahəsindəki fəaliyyəti.

Azərbaycanda uşaq psixologiyasının inkişafı. Bu sahədə A.O.Makovelskinin, Ə.K.Zəkuyevin, M.C.Məhərrəmovun, Ş.S.Ağayevin, Ə.S.Bayramovun, Ə.Ə.Əlizadənin, Ə.Ə.Qədirovun, M.Ə.Həmzəyevin, Z.M.Mehdizadənin və başqalarının rolu.

Mövzu 3. Uşaq psixologiyasının tədqiqat üsulları

Uşaq psixologiyasında tətbiq edilən elmi prinsip və metodların təsnifatı. Tədqiqat metodikasının mərhələləri. Uşaq psixologiyasında istifadə edilən tədqiqat metodları. Müşahidə və onun növləri. Uşağın öyrənilməsində longütyidal (uzun müddətli) müşahidələrdən istifadə. Eksperiment və onun növləri. Test və anket üsulunun tətbiqi imkanları.

Uşaq qruplarının və kollektivinin öyrənilməsində sosiometrik üsullar. Müsahibə, söhbət, fəaliyyət məhsullarının toplanması və təhlili (rəsm, yapma, quraşdırma) üsullarının tətbiqi.

Mövzu 4. Uşaq psixologiyasında psixi inkişaf problemi

Yaş psixologiyasında yaş və onun növlərinin inkişafı problemi. Psixoloji yaş və onun xüsusiyyətləri. Fəaliyyətin növlərindən asılı olaraq psixi inkişafın təzahür xüsusiyyətləri. Psixi inkişafın əsas faktorları və qanunauyğunluqları. Ontogenetik inkişaf və inkişaf prosesində şəxsiyyətin təşəkkülü. Uşağın psixi inkişafında nəzərə çarpan yaş böhranları. 1 yaşın, 3 yaşın və 6-7 yaşın böhran vəziyyətinin səciyyəsi. Psixi inkişafın fərdi xüsusiyyətləri. Təbiyə və uşaq şəxsiyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri. Uşaqların psixi inkişafa görə yaş dövrlərinə bölünməsi haqqında J.Piajenin, Z.Freydin, E.Eriksonun, L.Kolberqin, L.S.Viqotskinin, A.N.Leontyevin, D.B.Elkoninin baxışları.

Mövzu 5. Psixi inkişafın zəmini və şərtləri

Psixi inkişaf haqqında biogenetik və sosiogenetik nəzəriyyələrin mahiyyəti və tənqidi. Xarici ölkə alimləri S.Xoll, E.Klapared, C.Selli, G.Büler, L.Blets və başqalarının inkişafda təbii, bioloji amillərin əsas, aparıcı rolunu həddən artıq şişirtməsi haqqında baxışları. Amerika alimi E.Torndaykın "Təlimin psixologiyaya əsaslanan prinsipləri" (1929) əsərinin təhlili.

Şəxsiyyətin psixi inkişafının üç: bioloji, sosial və biososial istiqamət üzrə şərh. Rus psixoloqu A.Mudrikin inkişafın sosiallaşması haqqında baxışları.

Psixi inkişafın zəmini və şərtləri haqqında mövcud nəzəriyyələrin, yeni inkişafın təkamül, inkişafın “inqilabi”, inkişafın ehtimal, inkişafın funksional, inkişafın “bağlılıq” nəzəriyyəsi kimi qruplaşdırılması istiqaməti üzrə şərh. İnkişaf haqqında rus psixoloqu L.S.Vıqotskinin psixi inkişafın “mədəni-tarixi” nəzəriyyəsi.

Mövzu 6. Psixi inkişaf və fəaliyyət

Uşağın psixi inkişafının əməli vərdişlərə yiyələnməklə əlaqəsi. Psixi inkişafda fəaliyyətin müxtəlif növlərinin, strukturasının (tərkib hissələri) rolu. Yaşdan asılı olaraq əsas, aparıcı fəaliyyətin səciyyəsi. Fəaliyyətin interiorizasiyasının (daxili), və ekteriorizasiyasının (xarici) əsaslandırılması. Psixi inkişafda fəaliyyətin mənimsənilməsi formalarının (bilik, bacarıq, vərdiş və adətlər) əhəmiyyəti. Uşağın psixi inkişafında həmyaşıdlarla, yaşlılarla ünsiyyət fəaliyyətinin rolu. Uşağın həmyaşıdları içərisində psixi inkişaf prosesində situativ-şəxsi, situativ-işgüzar və şifahi-danışıq ünsiyyəti.

Mövzu 7. Psixi inkişaf və təlim

Uşağın psixi inkişafında inkişafetdirici təlim və tərbiyənin rolu. Təlim prosesinin əsas komponentlərinin psixi inkişafda

həllədicə əhəmiyyəti. Təlimin aparıcı fəaliyyət kimi səciyyəsi. Psixi (əqli) inkişafın səviyyələri.

Təlim və psixi inkişafın əlaqəsi haqqında alman alimi V.Şternin və rus psixoloqu L.S.Viqotskinin fərqli baxışları. Təlimin interaktiv metodlarından istifadə. Kollektiv diskussiyalar, imitasiya, işgüzar oyunlar, rollu tapşırıqlar və treninqlər, situasiyanın təhlili və s. metodlarından istifadə etməklə uşaqların psixi inkişafına nail olma imkanları. Təlim, sosial təcrübə və biliklərin mənimsənilməsi.

II BÖLMƏ ÇAĞALIQ VƏ KÖRPƏLİK YAŞ DÖVRÜNDƏ PSIXİ İNKİŞAFIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mövzu 1. Çağalıq yaş dövründə psixi inkişafın xüsusiyyətləri

Yeni doğulmuş uşaqların fiziki inkişafı. Şərtsiz, şərti və bələdləşmə (oriyentir) refleksləri. “Canlanma kompleksi” və onun inkişafı. Çəğaların başqaları ilə emosional ünsiyyəti. Çəğanın reseptor və hərəki sferasının inkişafı. Çəğalarda müşahidə olunan fərđi fərqlər. Çəğalarda idrak proseslərinin inkişafı.

Mövzu 2. Körpəlik yaş dövründə psixi inkişafın xüsusiyyətləri

Körpəlik yaş dövrünün psixoloji səciyyəsi. Əşyavi fəaliyyətin inkişafı. İməkləmək, ayaqüstə durmanın və yerimənin səciyyəsi. Əşyavi fəaliyyətin nitq fəaliyyətinin inkişafına təsiri.

Körpələrdə idrak proseslərinin inkişafı. Duyğu və qavrayışın, diqqət və hafizənin inkişafı. Körpələrdə təfəkkür və onun formalarının, proses və növlərinin inkişafı.

Nitqin səsle, danışiq yolu ilə inkişafı. Dioloji nitqin motivasiyası. Şifahi nitqlə ünsiyyətin yaranması.

Körpəlik, yaxud erkən yaşlı uşaqların, yəni 1-3 yaşlıların fiziki və psixi inkişaf xüsusiyyətləri. 1 yaşa keçidin böhranları. Uşaqların ünsiyyət dairəsinin genişlənməsi. Ünsiyyət prosesində emosional halların, əxlaqi, estetik, intellektual və praksioloji hissələrin ilkin təşəkkül xüsusiyyətləri. Davranış motivasiyasının təşəkkülü.

Nitq fəaliyyətinin fonetik, morfoloji və sintaktik əlamətlərinin ilkin inkişaf xüsusiyyətləri.

III BÖLMƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLILARIN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mövzu 1. Məktəbəqədər yaşda psixi inkişafın xüsusiyyətləri

Məktəbəqədər yaşlıların anatomik-fizioloji xüsusiyyətləri. “Üç yaşın” böhranı problemi. Məktəbəqədər yaşda şəxsiyyət və onun psixoloji keyfiyyətlərinin təşəkkülü. Tələbat və

maraqların, motivasiyanın təşəkkül xüsusiyyətləri. Emosiya və hisələrin, iradi keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri. Məktəbəqədər yaşlıların həmyaşlıları və böyüklərlə ünsiyyəti. Oyun fəaliyyəti prosesində ünsiyyət dairəsinin genişlənməsi.

Mövzu 2. Məktəbəqədər yaşlılarda idrak proseslərinin inkişafı

Məktəbəqədər yaşda duyğu və qavrayışın ümumi səciyyəsi. Ətraf aləmə münasibət. Sensor inkişafın uşağın fəaliyyəti ilə əlaqəsi. Cismın qavranılması.

Təfəkkürün inkişafının sosial-psixoloji problemləri. Məktəbəqədər yaşda əyani-əməli təfəkkürün inkişaf xüsusiyyətləri. Əyani-obrazlı, məntiqi təfəkkürün inkişafı.

Nitqin növlərinin və funksiyalarının inkişafı. Nitqin inkişafında oyun fəaliyyəti növlərinin əhəmiyyəti.

Məktəbəqədər yaş dövründə diqqətin inkişaf xüsusiyyətləri.

Məktəbəqədər yaşlarda hafizənin, xüsusilə qeyri-ixtiyari hafizənin inkişafı. İxtiyari hafizənin, hafizə proseslərinin şifahi tapşırıqlar vasitəsilə inkişafı.

Mövzu 3. Məktəbəqədər yaşlılarda təxəyyülün inkişafı

Məktəbəqədər yaşda təxəyyülün ümumi xarakteristikası. Təxəyyülün təzahür formaları. Bərpaedici və yaradıcı təxəyyül vasitəsilə surətlərin yaradılması. Mübaliğə və təqlid etmə yolu ilə obraz yaradılması prosesi. Mərhələlər üzrə təxəyyülün

formalaşması xüsusiyyətləri. Təxəyyülün funksiyaları. Təxəyyülün inkişafında oyunun təsviri və konstruktiv (quraşdırma) fəaliyyətinin rolu. Nağıl və kiçik hekayələrin təxəyyülün inkişafına təsiri.

Mövzu 4. Məktəbəqədər yaşlılarda şəxsiyyətin inkişafı

Məktəbəqədər yaşlıların davranışında şəxsiyyət keyfiyyətlərinin ilkin təzahürləri. Məktəbəqədər yaşda iradi və idraki əlamətlərin təzahürü. Etik və sosial təcrübənin mənimsənilməsi. Məktəbəqədər yaşda özünüşüur və özünüqiymətləndirmənin inkişafı. Həmyaşıdlarla ünsiyyətin xüsusiyyətləri. Məktəbəqədər yaşlıların böyüklərlə ünsiyyəti və şəraitdən asılı olaraq ünsiyyət formalarının dəyişməsi. İlkin uşaq kollektivinin yaranması. Uşaqların bu prosesdə fəallığı.

Mövzu 5. Məktəbəqədər yaşda oyun fəaliyyəti

Məktəbəqədər yaşda oyun fəaliyyətinin aparıcı fəaliyyət kimi səciyyəsi. Oyunun sosial-psixoloji mahiyyəti. Oyunun növləri. Suetli, rollu, dramatik, qaydalı və didaktik oyunlar. Uşağın psixi inkişafında oyunun təsiri. Bağçalarda oyun vasitəsilə əmək işlərinin, xüsusilə, rəsm, yapma və quraşdırma işlərinin icrası. Oyunun bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsində rolu.

Mövzu 6. Uşaqların məktəb təliminə hazırlığı

Məktəb təliminə hazırlığın psixoloji problemləri. Psixoloji hazırlığın komponentləri. Məktəbə psixoloji hazırlıq işində adaptasiyanın rolu. 6-7 yaşlı uşaqların əsas böhran əlamətləri. Böhran əlamətlərinin yaranmasının psixoloji səciyyəsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2002
2. Çələbiyev N.Z. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2005
3. Həmzəyev. M.Ə. Yaş və pedoqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2003
4. Mehdizadə Z.M. Uşaq psixologiyası. I hissə. Bakı, 1978
5. Mehdizadə Z.M. Uşaq psixologiyası. II hissə. Bakı, 1980
6. Mehdizadə Z.M. Uşaq psixologiyası. III hissə. Bakı, 1982
7. Vəliyev M.V., Mustafayev A.M. İnkişaf və yaş psixologiyası. Bakı, 2016
8. Vəliyev M.V., Mustafayev A.M. Uşaq psixologiyası. Metodik vəsait. Bakı, 2011
9. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1981.
10. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. СПб., 1997

11. Кулагина И.Ю., Колюцкий. Возрастная психология. М., 2001
12. Мухина В.С. Детская психология. М., 1985.
13. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе. М., 1990
14. Смирнова Е.О. Детская психология. Питер, 2009
15. Элконин Д.Б. Психология игры. М., 1978
16. Элконин Д.Б. Детская психология. М., 2007